

ETNICITÁS, IDŐSTRUKTÚRÁK A VOLT JUGOSZLÁVIA GEOPOLITIKAI RENDSZERÉBEN¹

(Ethnicity, Time Structures in Geopolitical System of Former
Yugoslavia)

MEZŐ FERENC

A liberális demokrácia győzelme és a kapitalista piac hegemoniája a világ sok részén együtt járt a nacionalista érzelmek erősödésével, különösen azokkal, melyek mostanában „szabadultak” fel a „működő szocializmus” totalitárius rendszerei alól. A nacionalizmus sok kommentátor szerint csak egy viszonylag új társadalmi és kulturális jelenség – ideértve Fukuyamát is (1994), aki „különösen modern jelenség”-ként írja le, mert a nacionalizmus visszahelyezi a birtokos–jobbágy viszonyt a kölcsönösség és az egyenlőség elismerésének helyére. Demokratikusabb és jogosabb – mondja – egy örökletes monarchiánál, de nem „teljesen ésszerű”, mert mind benne foglalva, mind kizárva (kimondva-kimondatlanul), csak néhány embert ismer el a kiváltságos csoport tagjaként, szemben minden emberrel, amely Fukuyamának az individuális értékekről, mint a történelem nélküli társadalom talppontjáról alkotott elméletének alapja.

Miért fontos kortárs jelenség a nacionalizmus, miért választott identitás kifejezési forma manapság a világ számos részén? A jelenlegi összefüggésben a nacionalizmus és territorialitás közötti kapcsolat különösen érdekes, és ennél fogva a kulturális szempontokon alapuló nemzetállamok kialakulása is. Sehol sem tisztább ez jelenleg, mint a széttöredezett Jugoszláviában, ahol a szövetségi állam etnikai vonalak mentén történt felbomlása, és hasonlóképp egyik alkotórészének (Bosznia-Hercegovina) belső szerkezete áll a Tito utáni politikai térkép kialakulásának középpontjában. Mi mást láthatunk e háborúkban, mint új területi egységek létrejöttét, amelyeknek kikényszerített léte a territorialitás paradigmájának példája. Az „etnikai tisztogatás” magában foglalja a tér használatát a hatalom gyakorlására a nemkívánatos csoportoknak némely területekről való eltávolítása által, és korlátozásukat mások által: ez ismét teljes *apartheid*, még hatalmasabb gyűlölettel, és az ember semmibevételével.

Ez egyáltalán nem újdonság a világnak ezen a részén. Wilkinson (1951) egy mellőzött művében rámutatott, hogy a határok meghúzása Macedóniában az I. világháború után miként hagyta figyelmen kívül az etnikai határokat, igazából éppúgy, mint az Észak-Írország és az Ír Köztársaság közötti határrendezés. A kulturális csoportok által használt területek a territoriális egységek világát alakítják ki. Ezekben nem képesek szabályozni és elhárítani a globális kapitalizmus erőit, ám képesek – és ez sokak számára lényegesen fontosabb – oly módon megszervezni társadalmi és kulturális életüket, hogy az individuális érték (amit Fukuyama a történelem nélküli társadalom fő vonásának tart) teljes mértékben tagadottá válik. Fukuyama érdekes módon úgy érvel, hogy a liberalizmus végső fokon megszabadít minket a

nacionalizmus béklyójától éppúgy, miként a vallás bilincseitől (1994), ahol a nacionalizmus képes meggyengülni és modernizálódni látszik – hasonlóan a valláshoz –, ahol az individuális nacionalizmusok elfogadnak egy elkülönült, de egyenlő státuszt, az imperializmus és a háború nacionalista alapja jelentősen meggyengül.

A nacionalizmus elenyészése magával hozza az interetnikus tolerancia növekedését, az identitások elkülönülésével, de egyenlő félként való szövetségével. Hiszi, hogy – miként a vallást –, a nacionalizmust sem fenyegeti az eltűnés veszélye, de – mint a vallás –, úgy tűnik, sokat veszített azon képességéből, hogy az európaiakat arra ösztönözze, hogy kockáztassák kényelmes életüket az imperializmus érdekében.

Ez ellen szól jellemzése a szóban forgó jugoszláviai és más nacionalizmusokról, melyek intoleránsak, sovinizták és megjelenésükben agresszívek. Ezek Európa legkevésbé modernizált részén lelhetőek fel, nem tűnik valószínűnek, hogy a fejlett országok befogadják őket, és sok esetben „átmenetet képeznek” egy új demokratikus rend felé haladásban. Végső soron – következtet – a liberális demokrácia államai a kapitalista piacok hegemoniájával győzedelmeskednek rajtuk és minden csodás lesz!

Manapság közhelynek számít azt állítani, hogy egy régi, haldokló és egy születendő új világrend közötti átmenetben élünk. Különböző elméletek sokasága próbálta már körvonalazni ezt az átmenetet. Néhány szerint egy torzult, de még izgalmas átmenetet élünk meg egy ún. Második Hullámú Kultúra, amelyben az ipari társadalom normái érvényesülnek és egy szabad kapitalista Harmadik Típusú Kultúra között, amely egy teljesen új norma-, érték- és viselkedésrendet hoz majd létre. Más elméletek szerint elértük a történelem végét, és az előttünk álló „színmű” nem más, mint egy, az egész bolygón győzedelmeskedő liberalizmus.

Megint mások az eljövendő világrend sötéttségét (árnyoldalait), ellentmondásait és korlátait hangsúlyozzák, aláhúзва, hogy egy teljesen neoliberais világrend győzelme lehetetlen egy anarchikus és mindent átfogó decentralizált, többnyelvű világában. Természetesen a Szovjetunió 1991-es összeomlása kizárólag úgy értelmezhető, mint egy korszakalkotó esemény. A történész Eric Hobsbawm ezt a dátumot használja az ún. „rövid XX. század” végének megjelölésére. Szarajevóban kezdődött 1914-ben, és eléggé ironikus módon nemcsak a szovjet birodalom összeomlásával zárul, hanem (ott, ahol elkezdődött) a nacionalizmus erői által ostromolt Szarajevóval (Hobsbawm 1998).

Korábban e században láthattuk, hogy a nemzetállam képviselte a politikai földrajz² fejlődésének csúcását. Valójában a nemzetállam fogalmát szívesebben használjuk úgy, mint az állam szó szinonimáját. Viszont a nemzetállamok távolról sem egyetemesek a modern világban. 1978-ban Conner kifejtette írásában, hogy általában véve 132, a valóságban létező államot figyelt meg 1971-ben, ezek közül csak 9,1–12% volt valójában olyan állam, amely határai megegyeztek vagy közel megegyeztek egyetlen nemzeti csoport eloszlásával. További 25 esetben egyetlen nemzet tagjai az összlakosság több mint 90%-át tették ki, de ezek szintén magukba foglaltak egy fontos kisebbséget, amíg másik 25 esetben egy nemzeti csoport elérte a népesség 75–89%-át, de 39 esetben a legnagyobb nemzet vagy lehetséges nemzet potenciálisan kevesebb, mint a népesség felével számolt. Később, 1993-ban a

180 mai államból nem többet, mint 15-öt tudott nemzetállamnak minősíteni: Japánt, Izlandot, a két Koreát, Portugáliát és néhány más. A soknemzetiségű állam így könnyedén az ország leggyakoribb formája, statisztikailag és/vagy politikailag legalább két kiemelkedő csoportot tartalmaz. Az összes állam 40%-ában van öt vagy több ilyen csoport. Talán a legmeglepőbb statisztikai adat az, hogy az összes állam közel harmadában (31%) a legnagyobb nemzeti csoport még csak nem is a többség (Conner 1993).

Az úgynevezett „nemzet-állam” rendszerkülönbözőségének és változékonyságának tarkaságát, mint további figyelmeztetést írja le Falk (1992), mely eszünkbe juttatja Eric Erikson (1975) szavait: a XXI. évszázad újra a nacionalizmus időszaka lehet, és éppen ezért a nemzetet és az államot összemosni, nemzetállamot ideális viszonyként, struktúraként – melyre törekedni egészséges folyamat – feltüntetni, igen veszélyes lehet:

1990-re több mint 800 nacionalista mozgalom volt a világon, de kevesebb, mint 200 állam. A 800 „igénylő” között sok kicsi, gyenge, szétszórt, életképtelen, de nem szükségszerűen a sorsába beletörődött nemzet volt. Nincs lehetőség arra, hogy mindezeket a nacionalista igényeket ki lehetne elégíteni államiség létrehozásának engedélyezésével. Tulajdonképpen területi követelést gyakran úgy fogalmazznak meg, hogy az egyik nemzeti sors követelése kizárná a másikat³.

A „nemzetállam” az állam és nemzet területi és politikai egyesítéséből származott. A nemzetek bonyolultságait és ellentmondásait már áttekintettük, de az állam még mindig vizsgálatra szorul. Oppenheimer (1912) biztosított az államnak egy tömör definíciót, amelyik még mindig megfelelőbb, mint bármelyik más megállapítás, amikor azt írta: egy állam akkor kezd élni, amikor egy nép letelepszik egy területen saját szuverén kormányzása alatt. Az általa megadott négy jellemző közül az egyik, amelyik az államot úgy különbözteti meg a szervezett terület más egységeitől, mint törzsi területektől vagy közigazgatási megyéktől, az maga a szuverenitás. Lehetne vitatkozni arról, hogy vajon a szuverenitás átruházódik-e a törvényes kormányzatra, az alkotmányra, az emberekre vagy a monarchiára⁴, de a szuverenitás lényege annak elutasításában rejlik, hogy más, felettes hatalom létezését elfogadja. Ekképpen a szuverenitás a legfontosabb hatalom, amelyik nem ismer el felette, és amelyiken túl nincs törvényes hatalom (Frankel 1964, 13). Ennek következtében az államok igénylik, hogy kisajátítsák maguknak a törvényes hatalmat adott területen belül, és az utolsó fél évezred történelmének nagy részét úgy lehet megfogalmazni, mint az energia és erőszak mennyisége, amire azért van szükség, hogy biztosítsák a monopolista államkövetelések betartását. A mindennapi életben akár a nemzetre, zászlóra vagy a nemzeti érdekekre való hivatkozással az államok óriási erőforrásokat mozgósítanak, hogy biztosítsák ennek a monopóliumnak a fenntartását.

A szuverenitás védelme alatt az állam úgy létezik, mint folyamatos kapcsolat vagy diskurzus emberek, kormány és terület között. Mann megjegyzi: az állam területi szervezet, amelyik létrehozza hatalmának megkülönböztető formáját. Ellenében más hatalmi csoportosítással a polgári társadalmon belül, az állam központsul egy lehatárolt terület körül, amely felett hatalmat gyakorol, vagy megpróbál

hatalmat gyakorolni (Mann 1984). Ezért fekszik a területiség kérdése az államelmélet középpontjában. Az állami szuverenitás arra készíti az embereket, hogy szétrepesszék a szuverén területeket és ne az emberiségre, mint egészre gondoljanak. Ez nem egyirányú folyamat, ezzel párhuzamosan egységesülési folyamat indul be, amely egybefonja a kultúrákat, nemzeti csoportokat az adott állam határain belül. Az állam olyan mércéket állít fel, mely a határokon kívül élő csoportokkal megakadályozza a rendszeres párbeszédet és kapcsolatrendszert. Ez bizonyítja, hogy vannak emberek, akik a világot befogadás és kizárás, vagyis „mi” és „ők” kapcsolatban, ilyen módon kifejezett fogalmakban képzelik el. Ha a világ befogadás és kizárás, valamint közösség és anarchia, civilizáció és barbarizmus közötti éles felosztások sorozata alapján van megszerkesztve, akkor a háborús előkészületek nyújtják az egyetlen garanciát ahhoz, hogy a béke tartós legyen (Walker 1990).

Megfigyelhetjük a térbeli egybevágóság általános hiányát az állam és nemzet között, így amíg a szuverén állam rendelkezik népeiséggel, addig a népeiség valószínű, hogy kulturálisan teljesen különböző. Ezzel ellentétben a nemzet egy olyan népből áll, amelyet különböző kulturális, politikai és történelmi sajátosság egyesít úgy, mint a közös nyelv vagy vallás, de legfontosabbak a megosztott közös tapasztalat tényezői, a közös vágyódás és a fizikai, talán helyesebben érzelmi kötelék egy bizonyos területhez⁵. A nemzetiesség és területiség tényezői különféle módokon kapcsolódtak össze. A zsidók például fizikailag szétszórtak, részlegesen felosztódnak a nyelv által, csekély jelentőségben felosztottak a vallás által, de összekapcsolódtak a visszaszerzendő cél, Izrael folytán, egy pontosan behatárolt terület visszaszerzésének mindennapos törekvése által. Az angolok és franciák kitöltötték előbb létező államokkal a területi burkot úgy, hogy államaikat később keltezték, amíg bizonyos nemzeteknek, mint a határmenti kurdoknak Törökország, Irán és Irak között, vagy a spanyolországi baszkoknak a nemzetállam még mindig törekvés. Minden egyes nemzeti csoportnak van egyfajta sajátos érintkezése a területtel.

Egy nemzet és a nemzeti terület között különféle méretű (dimenziójú) lehet a kötelék. Néhány esetben a terület elfoglalása lehet, hogy nem több, mint népi emlékezet olyan módon, mint a vágyódás Izrael visszaszerzésére, ami több évszázadra egyesítette a zsidókat. Lehetnek olyan esetek, ahol a területi szempont nem a nemzeti identitásnak az összetevője. De vannak más olyan esetek, ahol a terület és egyéb körülmények irányították a nemzetek kialakulását, mint több délszláv nemzet esetében, akik ennek a legkiterjedtebb alanyai. Nos, nézzünk vissza a történelem előtti időbe! A nép, amely egy ősi szláv nyelvet beszélt, Észak-Ukrajna és Belorusszia vidékein bukkant fel. Később a szláv vándorlás különböző irányban szétrajzó hullámai során elfoglalták helyüket. Egy nagyobb csoportot alkottak a nyugatiszlávok, akik a lengyeleknek, cseheknek és szlovákoknak az ősei. Más ősi szlávok ott maradtak, ahol voltak, egyesek észak vagy kelet felé mozdultak, és a keleti szlávok előfutáiraivá váltak. Ők beloruszokra, ukránokra és nagy-oroszokra váltak szét. Mások még mindig sodródtak dél felé a Balkánra, és délszlávokká lettek.

Ezekben az időkben valószínű, hogy a délszlávok kulturálisan egy népet alkottak. De amint szétszórták az erősen feldarabolódott hegyes-völgyes terepen, és külön-

állókká váltak, különbségek kezdtek kialakulni. A terep hozzájárult az ellentétek kialakulásához, de egyéb helyzeti tényezők szintén döntő szerepet játszottak, mivel különböző csoportok tartoztak különböző idegen uralkodóházak irányítása alá. Északon a szlovének a Római Katolikus Egyházhoz tartoztak, és területeiket hozzácsatolták Ausztriához. Távolabb, délen, a horvát földek a magyarok ellenőrzése alá kerültek. A horvátok átvették az egyházi irányítást Rómától, és a Habsburg Birodalom kebelezte be akárcsak Magyarországot. De tovább, dél és kelet felé a szerbek Bizánc hatására tértek át a kereszténységre. Következésképpen éppúgy elfogadták az ortodox hitet, mint ahogy elfogadták a cirill írást is. Közel ezer évvel ezelőtt a szlovén nyelv, amit úgy írtak le, mint a legszebb szláv nyelvet, kezdett elágazni más délszláv anyanyelvektől. Az 1389-es rigómezei csata⁶ után a szerb területek török ellenőrzés alá kerültek, és török uralom alatt maradtak a XIX. századig. Ennek következtében gazdasági tényezők járultak a földrajzi, politikai és kulturális tényezőkhez, amelyek fokozatosan feltagolták a délszláv népeket. A törökök szigorú, kizsákmányoló fennhatóságot gyakoroltak, és területeik kevés ipari, mezőgazdasági és oktatási fejlődéssel jellemezhetőek, nem úgy, mint azok a területek, amelyek osztrák és magyar ellenőrzés alatt voltak. Időközben a szerbek kulturálisan megoszlottak. Az ortodox nemzet janicsár katonák által vezetett muzulmán uralkodó rétegnek volt alárendelve, akiket jórészt az olyan ortodox keresztény fiúk közül toboroztak, akiket már elvettek a szüleiktől, áttértették őket muzulmán hitre, és alávetették őket egy alapos katonai kiképzésnek. Jelentős számú ortodox szerbnek sikerült megmenekülnie a török kizsákmányolástól azáltal, hogy elvándorolt északra, vagy a hegyek közé költözött. Általában az egyház szervezte meg a titkos elvándorlást. Más szerbek maradtak, sokan előnyösnek találták, hogy áttérjenek a hódítók hitére. Ezen a módon egy viszonylag jelentős muzulmán alkotórész fejlődött ki Bosznia szerb népességén belül.

A délszláv népek különböző alkotórészei különböző időben nyerték el függetlenségüket, gyakran a felszabadulás átélésének élménye inkább volt megosztó, mint egyesítő tényező. A török uralom elleni szerb felkelés 1804-ben igen komolyan elkezdődött, de a teljes függetlenséget nem nyerték el 1878-ig. A szerb nacionalizmus a korábbi orosz érdekeltségnek használható eszközöként, mind a szerb, mind a cári politikusok a pánszlávizmust használták ki – másképpen az idealisztikus mozgalom hitét – a darabokra tört és kihasználtszláv emberek újraegyesítéséhez.

Még most is nagyon nehéz megérteni az I. világháború okát. Tudjuk, hogy az első pisztolylövés akkor dördült el, amikor Ferenc Ferdinánd osztrák főherceget meggyilkolták Sarajevóban. Az Osztrák–Magyar Monarchia ekkor hadat üzent Szerbiának, ez Oroszországot mozgósította szerb oldalon, Németország közbelépett Ausztria–Magyarország, Franciaország pedig Oroszország megsegítésére. Az 1914–18-as háború eseményei még inkább hozzájárultak a délszláv nemzetek közötti szakadék mélyüléséhez.

Szerbia és Montenegró harcolt az Osztrák–Magyar Monarchia ellen, míg a horvátok és a szlovének az OMM-hadseregét erősítették. A szerbek iszonyúan szen-

vedtek ebben a háborúban, a lakosság harmadát majdnem megölték a csatamezőkön, vagy a borzalmas ütközetek következményeiben pusztult el.

A Központi Hatalmak veresége után Nagy-Britannia és Franciaország megbűntette ellenségeit úgy, hogy legyengítette azokat az államokat, amelyekkel újabb háború robbanhatna ki. Az Egyesült Államok több idealista álláspontot fogadott el, melyet a nemzeti önállóság politikájával támasztott alá (ebben jelentős szerepe volt Isaiiah Bowmannak⁷).

Tökéletes alkalom volt hasonló elvet végrehajtani a gyakorlatban: A cári Oroszország a forradalom fájalmában gyötrődött, míg az Osztrák–Magyar Monarchia, a Török és a Porosz Birodalom vereséget szenvedett. Európa térképét átrajzolhatták olyan módon, hogy szabadjára ereszthették Európa alárendelt nemzeteinek felgyülemlett vágyait és sérelmeit. A győztesek így folytathatták elképzeléseik megvalósításait a szuverén államok csoportjairól, ugyanakkor ütközőállamok sorát hozták létre Németország és Oroszország között (puffer zóna).

A szlovének, horvátok és szerbek képviselői több megoldást elfogadtak, amelyet a szövetségesek előírtak a korfui találkozóra a háború vége előtt, és beleegyeztek abba, hogy egy egyesített délszláv államot alakítsanak ki a Központi Hatalmak végső veresége után.

Amíg csak egy indokolt kívánság volt, hogy megalkossák a délszláv egységet, addig a küldöttek ijedtek is voltak, hiszen Olaszország előrenyomulhatott az Adriai-tenger mentén, a Balkán irányában területeket foglalhatott el az Osztrák–Magyar Monarchia és a Török Birodalom roncsától. Azonban az idő és a távolság már különbségeket teremtett a délszláv népek között. A szerbek politikai vezetésről és lelkesedésről gondoskodtak, de a szlovének és horvátok szemében – akik római katolikus kultúrában éltek az Osztrák–Magyar Monarchia alatt –, a szerbek „fejletlen” nép maradt. Attól is félték, hogy a délszláv állam egy Nagy-Szerbia létezését eredményesen bizonyíthatja a nem szerb kisebbségek hátrányára. Időközben a szerbek megosztották magukat az ortodox keresztény és a muszlin vallás között. A különböző nemzetek különböző célokkal és reményekkel léptek be az új államba. A szerb uralkodó elit sok tagjának Jugoszlávia jutalom volt a háború miatt a nemzet által elszenvedett áldozatokért és fájdalomért, de a horvát és szlovén vezetés nagy részének Jugoszlávia csak egy lépcső volt a nemzeti függetlenség felé való haladásban. Időközben a fejlettebb nemzetek úgy tekintettek rá, mint egy ellenséges hatalomra (Licht 1993).

Jugoszlávia úgy született meg 1918 novemberében, hogy az élet egy központosított monarchiában, a Szerb Királyság alatt kezdődött. Ebben az időben egy határok nélküli állam volt, amely tárgyalások által darabonként nőttön nőtt. Ez alatt a határgyártási folyamat alatt Jugoszlávia szert tett különböző nem szláv kisebbségekre, amelyek rendkívüli méretű feszültséget teremtettek lehetséges individualizmusukkal, vagy a Jugoszlávián kívül élő hasonló nemzetiségűek betörése által. Az új határvonallal Magyarország magyar és német népességet tartalmazó területeket „adott” Jugoszláviának. A déli határvidék sok muszlin albánt foglalt magába, míg szláv többségű területet vesztek el Olaszországnál, az Adriai-tenger mentén.

Ráadásul kezdettől fogva látható volt az összetartozás hiánya a délszláv nemzetek között. Amikor egy népszavazást szervezett a Szövetségesek Bizottsága Klagenfurt város környékén, a népszavazás zavaró eredménye megmutatta, hogy a szlovének előnyben részesítették az ausztriai tagság megőrzését, így a népszavazást feladták.

Az új államban a szerbek számbeli fölényben és politikailag uralkodó helyzetben voltak. A keresztény délszláv népesség kb. 6 millió szerbből, 2,6 millió horvátból, 1,1 millió szlovénből és fél millió macedón szlávból állt. Azon kívül Jugoszláviához tartozott kb. 600 ezer muszlin szerb és különböző nem szláv népesség, plusz 450 ezer magyar, 400 ezer német, 250 ezer albán, 150 ezer román és kb. 175 ezer más nemzetiségű ember.

A háborúk közötti időszakban Jugoszlávia létrehozásának oka főként az a délszláv félelem volt, hogy Olaszország, Bulgária, Magyarország vagy Németország megtámadja őket, valamint az a gyanakvás, hogy szövetség jöhet létre Olaszország és Albánia között azért, hogy elvágják Jugoszláviát tengeri útvonalaitól. A szerbek uralták az új állam hadseregét és a közigazgatást, igazolva ezzel a horvátok és szlovének félelmét a szerbek hatalomra jutására vonatkozóan, míg az ország hegyek által történő felosztása megnehezítette a gazdasági és szállítási rendszer integrálását. Amikor a harmincas években a náci Németország inváziójának fenyegetése erősödött, kísérlet történt egy nagyobb hatalommal felruházott kormány felállítására abban a reményben, hogy az enyhíteni fogja a belső feszültséget és elősegíti az egyesülést. Szövetségi alkotmányt fogadtak el, Horvátország önkormányzati jogot kapott.

Az 1941-es német inváziót követően Jugoszláviát feldarabolták úgy, hogy Szlovéniát felosztották Németország és Olaszország között. Montenegrót (Vuksanovič-rendszer), Koszovót és Macedónia nyugati területeit szintén olasz ellenőrzés alá helyezték. Bácskát, Dél-Baranyát és Muraközt Magyarországhoz csatolták (összesen 11,475 km²). Horvátországban létrehoztak egy fasiszta párhú államot (Pavelič-rendszer), s az bekebelezte Boszniát, Macedónia nagy részét pedig megkapta Bulgária, míg Szerbia úgy működött, mint egy megszállt bábállam (Nedič-rendszer). A megszállás során a legszörnyűbb atrocitásokat követték el a horvát fasiszták a szerb nacionalisták ellen, és fordítva, növelve az etnikai gyűlölet örökségét. Nyugati becslések szerint azoknak a szerbeknek a száma, akiket az úgynevezett Független Horvát Állam usztasái (ustasa=felkelés) megöltek, 600 ezer és 1 millió között mozog.

Ennek ellenére csak Jugoszlávia és Albánia volt az az ország, amely a Szövetségesek különösebb segítsége nélkül felszabadította magát a náci uralom alól, bár azt a küzdelmet, melynek során német, olasz, bolgár és magyar megszállás alól szabadítottak fel területeket, polgárháború követte, mely egymás ellen uszított jugoszláv nemzetiségeket, politikai ideológiákat egy sokoldalú versengésben. A délszlávok egysége Tito kommunista partizán vezér támogatásával valósult meg, akinek seregei bátran és eredményesen harcoltak a megszállók ellen, és aki fölényes választási győzelmet aratott az újjáalkotott Jugoszláviában. Tito életében személyes vonzereje, határozott vezetése – összefonódva a külső erőktől való félelemmel – tartotta össze Jugoszláviát. 1946-ban új szövetségi alkotmányt fogadtak el, amely az országot fel-

osztotta Bosznia és Hercegovina, Horvátország, Macedónia, Montenegró, Szerbia és Szlovénia köztársaságokra, és létrehozta Vajdaság és Koszovó autonóm tartományokat Szerbiában, valamint elismerte a mohamedánok különálló nemzeti státuszát, miközben 1948-ban Tito elutasította a moszkvai irányvonal követését, így Jugoszláviát kizárták a kommunista blokkból. Az 1950-es és 1960-as években a gazdasági növekedés és az emelkedő jólét segítette elterelni a figyelmet a belső felosztásról, amit még megerősítettek a kisebbségeknek nyújtott szövetségi koncessziók, valamint az a szükséglet, hogy fenntartsanak egy kényes politikai egyensúlyt a keleti és nyugati hatalmak között. Mindamelllett az államapparátus minden próbálkozást elnyomott, ami az etnikai különbségek nyilvánosságra hozatalára irányult, így a jugoszláv egységet inkább felülről erőltették, mintsem az a közösség gyökereitől eredt volna. Időközben a szövetséges politikai struktúrák oly módon támogatták a médiát, hogy abban a titkos nacionalista politikusok építhették karrierjüket, különösen az 1970-ben bevezetett decentralizációs politika segítségével.

Ennek ellenére sok megfigyelő számára világos volt, hogy a délszláv egység nem sokáig éli túl Tito halálát. A Balkánon – amely már régóta a nacionalizmus geopolitikai melegágya volt – Jugoszláviának, mint soknemzetiségű államnak a létezése abnormálisnak tekinthető. Tito meghalt 1980 májusában, így fokozatosan azok a centrifugális erők, amelyek az országban szunnyadtak, elkezdtek felerősödni. A politikai különbségek ellenére mégis előfordulhatott, hogy a szerb és horvát nyelv közel hasonló maradt, a szerbhorvát anyanyelvűek az egykori államszövetség szerb, horvát, muszlin és crna gorác lakosai, vagyis az 1991-es népesség 71,2%-a, azaz 16,8 millió fő.⁸ Természetesen az utódállamok mindegyike hangsúlyozza, hogy létezik külön szerb, horvát, sőt bosnyák nyelv, illetve Montenegróban is a szerbtől némileg eltérő nyelvjárást beszélnek (*Romsics* 1998). Ennek ellenére ezen nyelvek alig különböznek egymástól (inkább csak egyazon nyelv dialektusainak tekinthetők), habár világosan látszik a szándék arra, hogy e tizenhétmilliós nyelvi közösségből külön-külön nyelvi közösségeket teremtsenek. Erre meg is van a valós lehetőség, amire elég bizonyíték lehet a bolgártól alig különböző macedón nyelv adminisztratív úton történt kialakítása 1945 után.⁹ A nyelvi diverzitás az idő múltával pedig nőni fog.¹⁰

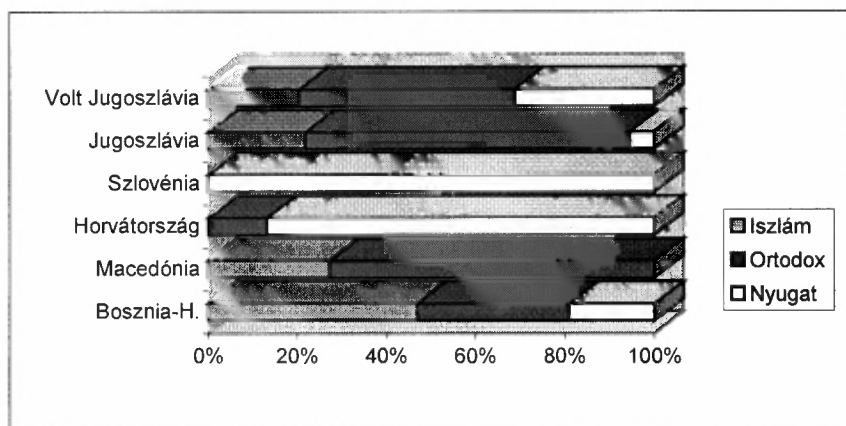
A vallási tagoltság nagyobb a nyelvinél, emellett szerepe is jelentősebb a nemzeti önazonosság meghatározásában (*I. ábra*).

A legnagyobb vallási közösség – amely alatt nem a hívők száma és aránya értendő, hanem a kulturális hovatartozás – a görögkeleti (ortodox, pravoszláv) keresztényeké: lényegében a szerbek, macedónok és montenegróiak tartoznak ide, összesen mintegy 10,6 millióan, akik a lakosság 45%-át tették ki az egykori Jugoszláviában.

A római katolikus horvátok, szlovének és magyarok 6,8 millió fővel (29%) a második, a muzulmán vallású bosnyákok¹¹ (muszlinok) és albánok kb. 4,5 millióval (19%) a harmadik legnagyobb vallási közösséget képviselik.¹² A szerbek kimutatták dühüket, szerintük túl nagylelkű engedményeket tettek a nem szerb kisebbségeknek, ezzel egy szerb hegemonia esélyét veszélyeztetve.

1. ÁBRA

*A civilizációk részesedése a második Jugoszlávia és utódállamainak lakosságából
(The Population of Second Yugoslavia and It's Successor State by Civilisation)*

Forrás: Huntington 1998.

1988. november 1-jén 1 millió szerb tüntetett Belgrádban, egy gondosan megrendezett kampányban a koszovói szerb közösségek elleni állítólagos támadások ellen, amit albánok követtek el. Bár a térségben nagyszámú albán lakosság él, mégis a szerb kultúra bölcsőjének tartják.¹³ A szerb harag bizonyos fokig reagálás volt a gazdasági nehézségekre, amely sztrájkokban, a fizetések befagyasztásában, valamint 200%-os inflációs rátában tükröződött. Ezzel egyidőben feltűnt egy „rókaarcú”, szélsőségesen nacionalista politikus, Szlobodan Milosević. Sajnálatos módon ezt a prototípust követték többen a szerbek körében és más nációkban is. E politikusokat jelentős felelősség terheli a konfliktusok kirobbanásában és azok elhúzóadásában.

Az 1991-es év közepére kitört a polgárháború, függetlenséget követelve Horvátországnak és Szlovéniának. Ebben a két tartományban sokkal magasabb volt az életszínvonal, mint ami tapasztalható volt a másik két köztársaságban. A horvátok és szlovének Jugoszlávia lakosságának csak 20, illetve 8%-át alkották, akik megbízhatatlanok kezdtek lenni a lakosság 36%-át kitevő, és a hadsereget uraló szerbek szemében. Szlovénia aránylag könnyen vívta ki függetlenségét, Horvátország egy véres háború révén, de a legkegyetlenebb harc a szerbek, muzulmánok és horvátok között az etnikailag sokrétű Bosznia államban folyt. Ez a harc új fejezeteket nyitott a nemzeti gyűlölet mitológiájában. Az elfoglalt területek visszatartó „etnikai tisztogatása” a náci időkre emlékeztet.

1995 novemberében szerb, horvát és muzulmán képviselők szerződést írtak alá Daytonban¹⁴, az Egyesült Államok Ohio államában. A Dayton-i egyezmény szerint Boszniát ténylegesen két mini államra osztották, a Boszniai Szerb Köztársaságra és a muzulmán-horvát szövetségre. A szerb területet Bosznia gyakorlatilag kettévágná oly módon, hogy a Posavina folyosó lenne a kapcsolat az ország két legészakibb része között. Szerb győzelmek és terjeszkedések hosszú sorozata után az egyezményt csak a horvát és muzulmán gyors előrehaladást követően sikerült megkötni.

Az egyetlen csoport, aki hasznot húzott az egyezményből, az horvát volt. A horvátok tekintélyes hadállásokat és tárgyalási jogot nyertek, míg a szarajevói és palei szerbek, valamint a kelet-boszniai és banja-lukai muzulmánok területet vesztek. A háború következményeként Bosznia népességének fele menekült lett, valamint kb. 200 ezer embert öltek meg. Amikor a horvát hadseregek visszavonultak a Dayton-i egyezmény alapján átadott területekről, felgyújtották az általuk elhagyott falvakat.

Azok a problémák, amelyek az új „törzsi rendszer” eltörlésével asszociálódtak, azok Jugoszláviában is léteztek, és annyira földrajzi vonatkozásúak, mint politikaiak. Földrajziak voltak a terület és a relatív elhelyezkedés tekintetében, amely a délszláv népek szétszóródását eredményezte a Balkánon, és abban a tekintetben, hogy ezek a szörványok ki voltak téve különböző kultúraformáló hatásoknak. Amikor elkezdődött a harc az 1990-es években az etnikailag vegyes összetételű szövetségi csapatok között, a földrajz is fontos szerepet játszott. Szlovénia, ahol a függetlenséget 1991-ben kiáltották ki, aránylag könnyen jutott autonómiához, részben azért, mert nem volt nagy számban szerb kisebbsége, ugyanis a szlovének alkották a kétmillió lakosság 91%-át.

Horvátországban, ahol ugyanakkor kiáltották ki a függetlenséget, a harc ádáz volt és hosszan tartott, mert a lakosság 12%-a szerb volt, és az előző köztársaság területének 30%-a a bennszülött szerb szeparatista lakosság irányítása alatt állt. 1995-ben egy nagyobb horvát offenzíva visszaszerezte Krajínát, az ország délkeleti részén fekvő területet, miután kilakoltatta a szerb lakosságot (a szerbek aránya 3%-ra csökkent). De Bosznia volt az az ország, ahol mind a tömegmészárlás (nagyobb része hidegvérrel és kiszámítottan), mind az etnikai elemek megtizedelése a legnagyobb volt. Itt a szerbek, muzulmánok és néha a horvátok küzdöttek, nemcsak azért, hogy növeljék megszerzett területeiket, hanem azért is, hogy háború vagy tárgyalás útján szerezzenek olyan földrajzilag egységes földterületet, amely alkalmas egy életképes állam megalapításához. Így a boszniai szerbek előrenyomultak Dubrovnik horvát kikötő felé, megkísérelve a tengerhez való kijutást, miközben azon is fáradoztak, hogy fenntartsanak minden közúti összeköttetést a szerb anyaországgal (hasonlóképpen a horvátoknak is fontos volt visszaszerezni irányításukat az adriai kikötőkhöz vezető útvonalak fölött, amelyeket a szerb kisebbség tagjai vágtak el, amint behatoltak Krajina tartományba). A boszniai háború korai szakaszában, 1992-ben a szerb erők megkaparintották Bosznia több mint kétharmadát, lemeszárova a muzulmán lakosságot, akiket az elfoglalt városokból és falvakból űztek el, vagy nehéz helyzetben maradtak a beékelt, ostromlott városi területeken, mint például a balvégzetű Srebrenica, Gorazde és Szarajevó. A harcok során átírták az etnikai térképet, a szerb támadások eltávolították a muzulmán lakosság nagy részét Bosznia keleti feléből úgy, hogy Srebrenica és Zepa városok lakosságát kilakoltatták vagy kiirtották, amikor ezek a városok elestek 1995 júliusában, annak ellenére, hogy a muzulmánok 1992-ben még többséget alkottak Kelet-Bosznia városaiban. 1995 augusztusában a régen letelepedett szerb lakosságot egy erős horvát offenzíva révén telepítették ki Krajina tartományból, majd egy következő offenzíva elűzte a

szerbeket Bosznia nyugati részéről¹⁵, Drvar és Jalce városok felé. Ám amikor elnéptelenítették és elfoglalták a területet, a szerb, horvát és muzulmán győztesek rájöttek, hogy hiányzik a lakosság, akivel be lehetne ezeket a területeket népesíteni.

A politikai földrajzi problémák nemzetközi szinten is megnyilvánultak, amikor Németország túl korán ismerte el Horvátországot, a náci bábállam emléke és az usztasák által elkövetett atrocitások képei elevenedtek fel. Az ENSZ hónapokig tartó habozása után NATO légierő avatkozott be, hogy megakadályozza a Szarajevót bekerítő szerb tüzérség bombázását, valamint azért, hogy megmutassa azon szándékát, hogy megvédi a civil lakosságot. Az orosz nacionalisták és hivatalos személyek a hidegháború újraindításával fenyegetőztek azon politika részeként, mely a régóta fennálló hagyományt tükrözi, miszerint Oroszország támogatja Szerbiát, általában az orosz geopolitikai stratégia eszközeként. A rég esedékes NATO hadműveletet megelőzően a muzulmán világ viszolygással figyelte a boszniai muzulmán lakosság legyilkolását és etnikai tisztogatását, amely nem sokkal azután történt, hogy a NATO erős hadműveletet indított Kuvait felszabadítására. Azt a következtetést, miszerint a nyugati politikusok többet törődtek az olcsó kőolaj-tartalékokkal, mint a muzulmán életekkel, nehéz volt figyelmen kívül hagyni.

A fenti adatokból kitűnik, hogy a huntingtoni civilizációs körök¹⁶ közül három is megtalálható a térségben: az ortodox közel fele arányban, a nyugati egyharmaddal és az iszlám egyötöddel (*1. ábra*). Ez a tény – többek között – a következők miatt válhatott az államszövetség szétesésének, s azon túl fegyveres konfliktussá fajulásának okává:

- 1) Az etnikai–vallási megosztottság régióként különböző fokban érvényesült (pl. homogén Szlovénia, heterogén Bosznia-Hercegovina).
- 2) A nemzetiségek a területekből nem lélekszám-arányuknak megfelelő hányadban részesültek (pl. a boszniai muszlinok városlakók, míg a kevésbé urbanizált szerbek és horvátok a rurális térségben területileg jobban szétszóródtak).
- 3) Több helyen az etnikai kevertség olyan nagyfokú volt, hogy összefüggő nemzetiségi területek nem voltak kijelölhetők.

A nyugát-európai geopolitikai tárgyú munkák kategóriáit figyelembe véve megállapítható, hogy az ún. „univerzális” és „kulturális” identitáshoz való hűség e térségben megelőzte a „nemzeti” és „patrióta” kötődést, holott ideális esetben e négy, hierarchikusan egymásra épülő (patrióta, nemzeti, kulturális, illetve univerzális), „plurális” identitáshoz való hűségnek együtt kellene érvényesülnie (*Petschen* 1994).¹⁷

A fenti modell is alátámasztja a huntingtoni teóriát arról, hogy a regionális (de Rougement-nál és Petschennél: patrióta) és nemzeti kötődést felülmúlja a kulturális és az univerzális. Ez utóbbi mindig a vallási kötődést jelenti, vagyis az univerzális kötődés domináns – igaz, így e térségben meg is cáfoltuk a *Petschen* (1994) által kívánatosnak tartott régiómodellt.¹⁸ Azért pedig, hogy a fentiek következtében a nemzetek békés együttélése a jövőben szinte lehetetlenné vált, nagymértékben felelőssé tehető az itt kibontakozott törésvonal-háború. Az ilyen típusú háborúkra

jellemző, hogy sokáig tartanak, intenzitásuk váltakozó és sok áldozattal (embervesztés, menekültek, anyagi kár) járnak.¹⁹

Amikor egy adott fegyveres konfliktust – jelen esetben a délszláv válságot – földrajzi szempontból vizsgálunk, sorra kell vennünk az események objektív és szubjektív földrajzi színterének sajátosságait, szerepét. Az objektív földrajzi tér fogalomkörébe a konkrét tér, és annak természetföldrajzi adottságai tartoznak, a gazdaságföldrajzi jellemzőivel együtt (mint a bányászat, ipar, infrastruktúra térszerkezeti elemei). A szubjektív földrajzi tér azt a gondolati térképet jelenti, ahogyan az ember és a közösségek tudatában az objektív földrajzi tér megjelenik. Ez utóbbinál Fliedner (1992) és Muir (1997) – a magyar geográfiai irodalomban eddig nem alkalmazott – elméleteit használom a konkrét helyzetre vonatkoztatva.

Egy politikai földrajzi reflexió nem kerülheti meg annak a kérdésnek a tárgyalását, hogy a volt Jugoszlávia hogyan jelent meg a nemzetiségek és az uralkodó nemzeti elit politikai gondolkodásában. Jugoszláviában ugyanis a különböző nemzetiségek más síkon gondolkodtak ugyanarról a térről. Valójában arról van szó, hogy eltérő módon definiálják a teret: konkrét területeket követelnek maguknak általános ideológiai alapon. Fliedner (1992) térmeghatározása hűen tükrözi a nyugati szakirodalomban már meghonosodott, Magyarországon kevésbé alkalmazott felfogást (Nemes Nagy 1998).²⁰ Eszerint a tér egymással összekapcsolódó elemek rendje, amely centrum–periféria alapon épül fel, s olyan, anyag- és energiaáramlások funkcionálisan differenciált, időben, térben és hierarchikusan megalkotott rendszere, amely magát állandóan újraformázza (ez tulajdonképpen az einsteini téridő kontinuitás történelmi, földrajzi leképezése). Számunkra a lényeges momentum itt az, hogy véleménye szerint a teret korábban az idő *mellett* létező kanti ortogonális térként kezelték. A délszláv állam széthullásának teljes megértése azonban csak úgy lehetséges, ha az időt és a teret nem külön fogalomként kezeljük, hiszen – mint az előbbiekből is kiderül – adott térről csak adott időben van értelme beszélni, mivel a tér önmagát folyvást alakítja. Muirnál (1997) az idő és a tér egymástól elválaszthatatlan dimenziót alkot: az Időteret. Idő és tér a legelemibb paraméterei létezésünknek. Ezeket a fogalmakat életünk korai szakaszában megtanítják nekünk, mindannyian folyamatosan használjuk, tudjuk, mit jelentenek. Sőt tudjuk, hogy az idő és a tér a valóságnak két meglehetősen különböző dimenziója, bár általában egyformán fontosnak tekintjük őket. Tudjuk, objektív valóságok, nem tőlünk függenek, és nem tudjuk őket jelentősen befolyásolni. Minden nagyobb politikai szervezet lényeges szükséglete a rend. Az idő rendje szabályoz minden közös emberi cselekvést. Állíthatjuk, hogy minden hatalom legfőbb attribútuma az elrendezett idő. Ha egy épp létrejött hatalom meg akar maradni, neki kell látni, hogy újjárendezze az időt. Úgy, mintha vele kezdődne el az, ami még fontosabb, hogy mint új hatalom biztosítani akarja magát az elmúlás ellen magában az időben. A mindenkorai hatalom a maga képerre szeretné formálni az időstruktúrát, megpróbálja ezen keresztül ellenőrizhetőbbé tenni a társadalmat. Azt, hogy mekkorának ítéli önmagát valamely hatalom, az az időigényén ismerszik meg. Hitlernek például Ezeréves Birodalom kellett. Természetesen, mint a szöveggörnyezetből is kiderül, gyakoribb, hogy több

időstruktúra létezik egy adott államon és társadalmon belül (*Canetti* 1991). Úgy hiszem, hogy az Időtér fogalommá testesedésének döntő hatása lehet közös társadalmi jövőnkre nézve, és ezért fontos, hogy óvatos, megfontolt vizsgálatnak vessük alá a történelmet és e fogalom használatát.

Muir öt időteret kategorizált, melyek használatban vannak a modern világban (epizodikus–geopolitikus Időtér, ciklikus-ideologikus Időtér, strukturális Időtér, örökkévaló Időtér és transzformációs Időtér). *Epizodikus-geopolitikus Időtéren* azokat a kategóriákat érti, melyekkel a közvetlen történelmet írjuk le, pl. a napilapokban („a FIDESZ párt nyert a választásokon”). A közvetlen történelem nem feltétlenül jelent folyamatban lévő történelmet. A Bastille eleste 1789. július 14-én szintén epizodikus–geopolitikus Időtér. A lényeg, hogy meghatározása rövidtávú mind időben, mind térben, és az események a közvetlen szöveggörnyezetük által nekik tulajdonított jelentéshez kötődnek.

Ciklikus-ideologikus Időtéren azokat a kategóriákat érti, melyekkel közvetlen történelmet írunk le, mint pl. egy jelenkori cselekményt (ld. egy választást), annak eredményét régóta fennálló vallási ellentétekkel magyarázzuk, vagy azzal, hogy az adott államnak és polgárainak nehézségei vannak az elmúlt, mondhatni történelmi nagyságának megszűntével, és annak a következményeinek a felszámolásával, vagy más, hosszú időre visszanyúló tényezők hangsúlyozásával. Igényli annak a helyzetnek a meghatározását, mely az idő- és térbeli elhelyezkedés jelentésének értékeléséből származik.

Strukturális Időtéren azokat a kategóriákat érti, melyekkel olyan jelenségeket írunk le, mint az úgynevezett „Nyugat emelkedése”, vagy megpróbáljuk megérteni Kelet-Ázsia látványos gazdasági fejlődésének eredetét a modern világrendszer működése szerkezeti magyarázatának fényében. Itt a magyarázatok sokkal hosszabb távúak, és valójában meghatározásai annak a történelmi rendszernek, melyben élünk, és ennek tér- és időbeli korlátainak.

Örökkévaló Időtéren pl. az „etnikai tisztogatás” magyarázatát érti, az úgynevezett etnikai csoportok alapvető összeférhetetlenségét egymással, vagy azokat az agresszív ösztönöket, melyekkel az emberi lények rendelkeznek, illetve még az éghajlatnak a társadalmi viselkedésre gyakorolt hatását is. A meghatározó jellemző itt az idő és tér elemzéshez nem tartozása, időtlenségének és tértelenségének feltételezése.

Végezetül, *transzformációs Időtéren* pontosan az ellenkező fajtájú elemzést érti, amely kihangsúlyozza az előfordulás különlegességét, kivételes minőségét és világunk valamennyi jelentős intézményére gyakorolt erőteljes hatását. A keresztény felfogás Krisztus földi eljövételéről egy ilyen magyarázat. Tudjuk az évet és helyet idézni, de számítanak ezek valamit? Vagy ha egy világibb példát nézünk: mezőgazdasági forradalomról beszélünk. Itt is idézhetnénk az évet és a helyet, bár csak körülbelül meghatározva őket, de megint csak: számítanak ezek? Ami számít, az a mélyreható átalakulás vagy szakadás, amelyről azt hisszük, hogy megtörtént, és amely minden azután következőt befolyásolt. És mégis, bár az adott hely és idő nem számít abban az értelemben, hogy nem képezik részét a tényleges és közvetlen

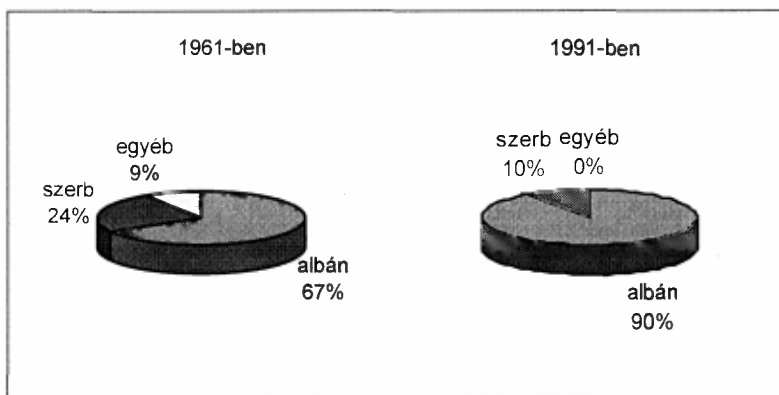
magyarázatnak, a transzformációs Időtérrel azt állítják, hogy előfordul, amint azt látni fogjuk, a megfelelő időben és helyen, vagyis az egyetlen időben és helyen, ahol előfordulhat. Összefoglalóan elmondható, hogy a széthullásban jelentős szerepet játszott az időről és a térről való eltérő gondolkodásmód, amely például oda vezetett, hogy minden etnikum a történelem folyamán valaha létezett legnagyobb elterjedési területét jelölte meg elérendő „életterként”.

Az Időtér öt változatával kapcsolatban igazából az a fontos, hogy mindegyikük egy teljesen más elemzési szinttel és az idő és tér különböző meghatározásaival szolgálnak számunkra. Továbbá, e változatok egyetlen kifejezése sem egyértelmű és vitathatatlan. Bármilyen magyarázatot nyújtunk az öt variáció bármelyikével kapcsolatban, lesznek olyanok, akik azt mondják majd, hogy rosszul határozzuk meg az időt és a teret.

Néha a vita arról folyik, hogy melyik Időtér a legfontosabb. Vonatkoztassuk a vitát – mely érthetetlen mindazok számára, akik nem érintettek benne – Koszovóra. Koszovó (10 887 km²) egy földrajzi körzet neve az 1945 utáni Jugoszláviában. Tito elnöksége alatt ez az övezet különleges politikajogi helyzetben volt. Bár nem volt tagja a hat szövetségi köztársaságnak, autonóm régióknak kiáltották ki az egyik szövetségi köztársaságon, Szerbián belül. Szerbia egyoldalúan visszavonta Koszovó autonóm státuszát. Koszovó lakosságának nagy többsége albán (2. ábra).

2. ÁBRA

*Koszovó lakosságának etnikai megoszlása 1961-ben és 1991-ben
(Population of by Ethnic Groups in Kosovo, in 1961 and 1991)*

Forrás: Huntington 1998.

Számok alapján követelnek önrendelkezési jogot olyan területen, melynek hivatalos határait csak a XX. században jelölték meg. Az epizodikus–geopolitikus Időtér szempontjából érvelnek. A szerb kormány érvelése egészen más volt. Ők egy régóta létező entitás, a szerb nép nevében beszéltek. Azt mondják, hogy Koszovó a szerb nemzet történelmi bölcsője volt, mert 1389-ben a szerbek inkább a halált választották ahelyett, hogy megadják magukat az ottomán ellenségnek (akikhez az akkori albánok Koszovóban, akik ma muzulmánok, szellemileg asszimilálódtak). Az ér-

velés szerint ez a csata keltette fel a szerb nemzeti öntudatot, és ezért elképzelhetetlen olyan szerb állam, amely nem tartalmazza Koszovót. Ezért – folytatták a szerbek – a jelenlegi népességi adatok és határok egyszerűen nem igazak: Koszovó erkölcsileg Szerbia része volt a XIV. században történetek miatt. Ez az érvéls strukturális időteret használ. Egy ilyen vitát nem lehet intellektuálisan eldönteni. Egyik fél sem tudja demonstrálni igazát, amennyiben demonstráción azt értjük, hogy az érvelésüket valamilyen komoly bizonyítékkal alátámasztják. Ez egy politikai nézeteltérés, amelyben az Időtér koordinátái egyszerűen a felek eszközei. A kérdést csak politikailag lehet eldönteni. A szerbek figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy az albánok részéről a nemzetiségi aránya több mint 90%-os (2. ábra), s ez a terület Európa legmagasabb születési rátájával bír.

Az eltérő gondolkodás áthidalhatatlan akadályokat gördít a két fél diskurzusmódzatai közé, ezért mondhatjuk, kizárólag politikai döntés döntheti el a vitát és a két nép sorsát, de ezt a döntést, ha tetszik nekik, ha nem, nagyhatalmaknak²¹ kell meghozniuk. Ez pedig nehéz, hiszen Európa jelenlegi döntésmechanizmusa lassú (emlékezzünk a boszniai válságra). Hiszen volt idő, mikor az Egyesült Államok Európára bízta a döntést – a prágai nyilatkozattal egyidőben, illetve az azutáni időszakra gondolok –, másrészt nem hagyható figyelmen kívül az ellentétes orosz álláspont. Ez a nagyhatalmi döntés elérkezett, hiszen 1999. március 23-án elkezdődött a belgrádi vezetés megbüntetése, de a veszély óriási, mert Koszovóban elkezdődött az etnikai tisztogatás. A vezető nyugati politikusoknak Dodonai döntést kell hozni, hiszen Koszovó függetlensége Macedóniára nehezülne politikai destabilizáció formájában, ugyanis az ott élő 700 ezer albán egy tömbben található, mely a lakosság 1,9 milliós nagysága mellett meghatározó részt képvisel. Ha a skopjei vezetés válságba kerül – márpedig az albánok leválása esetén az állam működésképtelen lenne –, mint a dominó terjedne tova a válság: Albániára, Bulgáriára és Görögországra. Másik oldalról hivatkozási alap lehetne a boszniai szerb állam kiválására és Szerbiához való csatlakozásra, illetve a boszniai horvátok kiválására és Horvátországhoz való csatlakozásra. Arról nem is szólva, hogy „Kis-Jugoszlávia” (Szerbia) egy ilyen megoldásba semmiként nem egyezne bele, (itt nem a vezetésre gondolok, hanem magára a népre, mint egészre), mert identitásukban, önmeghatározásukban fontos helyet foglal el, sokkal fontosabbat, mint Bosznia. Két lehetőség van: egy széleskörű autonómia, de a jelenlegi államhatárokkal, vagy Koszovó politikai felosztása, aminek egyik eszköze a lakosság elűzése a tartomány északi és keleti feléből. E területre energetikai okokból is szüksége van a szerbeknek, mert itt található az a hőerőmű központ, mely Szerbia jelentős részét ellátja, és politikailag eladható, hogy Koszovó egy részét megtartotta a vezetés. Sajnos az etnikai tisztogatás megállítására szárazföldi erők bevetésére lenne szükség, de ettől a Fehér Ház óvakodik, mert a Szomáliában meghalt kétszáz amerikai katona emléke riasztó, hiszen az amerikai halottak nehezen „eladhatóak” az amerikai közvéleménynek.

Maga a térség politikai földrajzi vizsgálata az érdeklődés középpontjába került, és hiszek a gondolkodás montázs jellegében, az összkép megváltozásához sokszor elég egy apró elem kicserélése – ez akaratlanul bekövetkezhet egy párbeszéd „folyam”

esetén – ahhoz, hogy az összkép prizmája már másképp bontsa meg világunk fényét. Talán ezért érdemes újra és újra a környezetünk problémáit megtárgyalni, megvizsgálni, mert maga a diskurzus az adott dologról fontosabb lehet, mint a megalkotott vélemények tömkelege. Délkelet-Európa államainak többségében nagy számban élnek etnikai kisebbségek, közülük sokan „megfertőzve” a határproblémák örökségével. Mindannyiunknak félnünk kell a „jugoszláv vírus” terjedésétől. Ki gondolta volna egy évtizeddel ezelőtt, hogy háború fog kitörni itt, Európa köldökének közvetlen közelében.

Jegyzetek

- ¹ A szerző a kéziratot 1999 áprilisában adta le. A tanulmány tárgyában azóta is számos, közismert esemény történt, melyek természetesen nem szerepelhetnek a szövegben (szerk.).
A tanulmány megírását a Pro Renovanda Cultura Hungariae „Történelem–Földrajz” Szakalapítvány és a Tempus program valamint a Kereskedelmi Bank Universitas Alapítvány támogatása tette lehetővé.
- ² A politikai megfontolások mindig jelen voltak a földrajztudományon belül, de az I. és a II. világháborút követően felerősödtek a politikai megközelítések. Ennek következtében részben maga a földrajztudomány nemzeti célokat szolgáló területté vált.
- ³ Ennek okai a vágyképekben vannak, amit mondhatunk ideológiának és utópiának, ettől még könnyen meglovagolható, és veszélyforrásként fognak jelentkezni a jövőben (*Mannheim* 1996). Az emberi vágykivetések formálódásukban megragadható elveknek engedelmessé válnak, s az ember bizonyos történelmi korokban inkább idő-képekbe, máskor pedig inkább tér-képekbe vetíti vágyteljesüléseit (*Doren* 1927).
- ⁴ Az Egyesült Királyságban, ahol nincs alkotmány, a helyzet még bonyolultabb; azt mondják, hogy a szuverenitás összekapcsolódott a parlamentáris királysággal – mely olyan helyzet, amit nem valószínű, hogy százból egy brit állampolgár is megért.
- ⁵ E gondolatról az első írásokat Carl Jung (1995) tollából olvashatjuk „A Föld és lélek” c. munkájában. Jelenleg egy, még magyarul fel nem fedezett sajátos tudományterület, a geopszichológia foglalkozik vele.
- ⁶ A szerb egység jelképe, hiszen nemzeti összefogás valósult meg a török veszedelem ellen. Óriási vereséget szenvedtek, de a „gonosz” Murád szultánt sikerült megölni, többek között ezért is vált ez a csata az ellenállás szimbólumává.
- ⁷ Bowman neve az első világháború alatt az amerikai háború utáni rekonstrukciós előkészületekkel, az európai nemzeti határok újrakészítésével kapcsolatban vált elismertté. Az Amerikai Földrajzi Társaság (AGS) igazgatója, és mint vállalkozó de facto az Információs Iroda igazgatója lett, aminek feladata volt a sok kötetnyi földrajzi és térképészeti adat valamint forrás összeállítása, amelyet Woodrow Wilson elnök használt az 1919-es Párizsi Békékonferencián (*Shotwell* 1937; *Gelfand* 1963). Wilson kinevezte Bowmant az USA párizsi delegációjának Területi Specialistáinak vezetőjévé, az ő irányítása alatt készített térképeket a konferencián számos területi bizottság használta.
- ⁸ A számításokat Juhász (1997, 132 o.), Toldi (1994, 17 o.), Kocsis (1993, 14 o.) nyomán végeztem.
- ⁹ A macedón nemzeti identitástudat kialakítását Belgrád mindig hatékonyan támogatta, elejét véve ezzel egy esetleges, Bulgáriához való integrálódási szándéknak (*Romsics* 1998). Van, aki osztja ezt a nézetet (*Juhász* 1997), máshol arra találunk utalást, hogy a crna gorai, muzulmán, macedón nemzet a második világháború előtt is létezett (*Kocsis* 1993).
- ¹⁰ Találój J. V. Sztálin mondása: „A nyelv olyan dialektus, amelynek van hadserege”.
- ¹¹ Meglepő módon Törökország lakosságának kb. 5%-a bosnyák eredetű, őseik két nagy hullámban 1878-ban és 1908-ban vándoroltak jelenlegi élőhelyükre.
- ¹² Die Ethnostruktur der Länder Südosteuropas grund der beiden letzten Volkszählungen im Zeitraum 1977–1992. (Südosteuropa, 1993. 1. sz. 78–80.) nyomán. A magyarság tekintélyes része református, ezen kívül egyes százezresnél kisebb lélekszámú kisebbségeket nem vettem számításba elhanyagolható súlyuk miatt (pl. evangélikus szlovákok).
- ¹³ Koszovó területe volt például a központi területe Dusán (1331–55) szerb államának, aki 1346-ban Skopjében (ma Macedónia székhelye) cárrá koronáztatta magát. Ebben az időben a jelenlegi nyugat-koszovói Peč városa volt a metropolisz székhely. Ezzel megmagyarázható, hogy e kb. kilencezer lakosú várost miért lakoltatta ki az első között a szerb karhatalom.

- ¹⁴ Nemrég jelent meg német nyelven is Richard Holbrooke visszaemlékezése „Meine Mission (Vom Krieg zum Frieden in Bosnien)” (1998) címmel, mely sajátos amerikai olvasatát nyújtja az ott történeteknek.
- ¹⁵ A rendelkezésre álló adatok nem egyértelműek. Kb. 600 ezer szerb menekült telepedett le Kis-Jugoszláviában, sajnos több mint 300 ezer a valamikori Vajdaság területén, ami természetzerűleg felborította a térség nemzetiségi palettáját. Ha az ott élő magyarok számát 350 ezerben állapítjuk meg, melyek közül a besorozás előtt 35 ezren elmenekültek (pár ezren azóta visszaköltöztek), akkor láthatjuk a kedvezőtlen tendenciát, különösen úgy, hogy az elmenekült fiatalok után demográfiai űr maradt a helyi magyar társadalom korfa szerkezetében, ami a jövőben várhatóan csak súlyosbodni fog (gondolok a meg nem született gyermekekre).
- ¹⁶ A Foreign Affairs 1993 nyári számában „The Clash of Civilisations?” jelent meg e felosztás: nyugati, ortodox, iszlám kultúrkör, konfucianizmus, buddhizmus, Latin-Amerika, Fekete-Afrika, Hinduizmus, Shintoizmus.
- ¹⁷ A szerző Denis de Rougement kategorizálását idézi, aki viszont svájci lévén, bizonyára nem volt jól tájékozott a balkáni helyzetet illetően.
- ¹⁸ Petschen a nemzetközi együttélés három modelljéről értekezik, s az exjugoszláv térségben az ő kategóriái szerint az idejétmúlt tradicionális-államközpontú modell maradt uralkodó.
- ¹⁹ Huntington (1998) kiszámolta, hogy átlag hatszor hosszabbak az államközi konfliktusoknál. Az utóbbi évtizedben a Fülöp-szigeteken 50, Srí Lankán 50-100, Kasmírban 20, Szudánban 500-1500, Tadzsikisztánban 100, Tibetben 100, Kelet-Timorban 200, Csecsenföldön 30-50, Horvátországban 50, Bosznia-Hercegovinában 200 ezer halálos áldozatot követeltek.
- ²⁰ Az újabb hazai tércutatás képviselői, mint Nemes Nagy József (1998) – hivatkozva Fodor (1985), Sántha (1986), Vidor (1994), Gergely (1996) munkáira – számos tértípusról beszél.
- ²¹ A menekültkérdés is egyfajta nyomást gyakorló fájó pont lehet. Ebben a kérdésben Németország a legérintettebb, hiszen jelenleg 400 ezer albán él ott, ebből 150 ezere teszik a koszovói származásút, valamint havonta érkezik még körülbelül 4 ezer. Természetesen egy kiterjedt polgárháború esetén – mely felé mutatnak a tények – ennél jóval magasabb számok kerekednének ki. A másik fontos érintett Olaszország, aki jelentős szerepet vállalt az Albán-válság idején, és szintén nagy számban élnek ott menekültek. Nem szabad figyelmen kívül hagyni Olaszország vágját, jól körvonalazható szándékát e térséget érintő feszültségek rendezésében. Albánia gazdasági helyzete viszont nem teszi lehetővé 2-300 ezer menekült ellátását.

Irodalom

- Canetti, E. (1991) *Tömeg és hatalom*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Conner, W. (1978) A Nation Is a Nation, Is a State, Is an Ethnic Group, Is a... – *Ethnic and Racial Studies*. 1. 377-400. o.
- Conner, W. (1993) Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond. – *Ethnic and Racial Studies*. 16. 373-389. o.
- Doren, A. (1927) *Wunschträume und Wunschzeiten*. Leipzig.
- Erikson, E.H. (1975) *Life History and the Historical Moment*. Norton Publishers.
- Falk, R. (1992) *Explorations at the Edge of Time*. Philadelphia, Temple Press.
- Fodor L.-né (1985) *A társadalmi tér elméleti kérdései a térelmélettel foglalkozó tudományok megállapításainak tükrében*. Kandidátusi értekezés, Budapest (kézirat).
- Frank, A.G. (1975) *Independent Development*. London, Methuen.
- Frankel, J. (1964) *International Relations*. London, Oxford Uni. Press.
- Fliedner, D. (1992) Antropogeographie, paradigmwechsel, kulturelle Evolution. – *Geographische Zeitschrift*. 1. 1-20. o.
- Fukuyama, F. (1994) *A történelem vége*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Fukuyama, F. (1997) *Bizalom*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Gelfand, L.E. (1963) *The Inquiry: American Preparations for Peace, 1917-1919*. New Haven, Yale Uni. Press.
- Gergely A. (1996) *Identitás és etnoregionalitás: a kisebbségi identitás történeti és regionális összefüggései Nyugaton és Kelet-Közép-Európában*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Hobsbawm, E. (1998) *A nacionalizmus kétszáz éve*. Budapest, Maecénás Kiadó.
- Huntington, S.P. (1993) The Clash of Civilization. – *Foreign Affairs*. 3. 22-49. o.
- Huntington, S.P. (1998) *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

- Juhász J. (1997) *A délszláv háborúk*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Jung, C.G. (1995) *Föld és lélek*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Katona P. (1999) *Jugoszlávia felbomlásának geopolitikai vonatkozásai*. Szakdolgozat, Debrecen, KLTE, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék.
- Kocsis K. (1993) *Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Licht, S. (1993) *After Yugoslavia. Altered States.* – Bennis, P.–Moushabeck (ed.) New York, Olive Branch.
- Mann, M. (1984) *The Autonomous Power of the State: Its Origins Mechanisms and Results.* – *Archives Européennes de Sociologie*. 25. 185–213. o.
- Mannheim K. (1996) *Ideológia és utópia*. Budapest, Atlantisz.
- Muir, R. (1997) *Political Geography*. London, Macmillan Press LTD.
- Nemes Nagy J. (1998) *A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Oppenheimer, F. (1912) *Az állam*. Budapest, Révai-kiadás.
- Petschen, S. (1994) *Nationalismus und das Europa der Regionen.* – *Welt Trends*. 4. Geopolitik: ein altes Konzept wird neu befrag. 119–129. o.
- Romsics I. (1998) *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Sántha J. (1986) *Település és társadalom*. Budapest, Baranya Megyei Építő Vállalat.
- Shotwell, J.T. (1937) *At the Paris peace Conference*. New York, Macmillan.
- Toldi F. (1994) *A jugoszláv állam története*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Vidor F. (1984) *Az építészet innen és túl*. Budapest, Gyorsjelentés Kiadó.
- Walker, R.B.J. (1990) *Security, Sovereignty and the Challenge of World Politics.* – *Alternatives* 15. 3–27. o.
- Wilkinson, H.R. (1951) *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*. Liverpool, Uni. Press.